

Людмила Саванець,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та європейської інтеграції Тернопільського національного економічного університету

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОЛІЗІЙНОГО ТА МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

Досліджено питання гармонізації європейського колізійного та матеріального права в сфері захисту прав споживачів. Акцентовано увагу на сучасному *acquis communautaire* з європейського споживчого права. Проаналізовано окремі аспекти колізійного права Європейського Союзу щодо захисту прав споживачів. З'ясовано сучасні тенденції Європейського Союзу до зміни типу мінімальної гармонізації європейського законодавства у сфері захисту прав споживачів на повну гармонізацію.

Ключові слова: колізійне право Європейського Союзу, матеріальне право Європейського Союзу, захист прав споживачів, повна гармонізація, мінімальна гармонізація, Директива 2011/83/ЄС про права споживачів, Регламент Рим I про право, що застосовується до договірних зобов'язань.

Саванець Л.

Гармонизация европейского коллизионного и материального права в сфере защиты прав потребителей

Исследовано вопрос гармонизации европейского коллизионного и материального права в сфере защиты прав потребителей. Акцентируется внимание на современном *acquis communautaire* с европейского потребительского права. Проанализированы отдельные аспекты коллизионного права Европейского Союза по защите прав потребителей. Выяснено современные тенденции Европейского Союза к изменению типа минимальной гармонизации европейского законодательства в сфере защиты прав потребителей на полную гармонизацию.

Ключевые слова: коллизионное право Европейского Союза, материальное право Европейского Союза, защита прав потребителей, полная гармонизация, минимальная гармонизация, Директива 2011/83/ЕС о правах потребителей, Регламент Рим I, подлежащий применению к договорным обязательствам.

Savanets L. M.

Harmonisation of European conflict law and substantive law in the field of consumer protection

The article investigates the issue of harmonization of European conflict law and substantive law in the field of consumer protection. The author focuses on the present *acquis communautaire* of European consumer law. Some aspects of EU conflict law on consumer protection are analyzed. Current trends of the EU to change the type of minimum harmonization of European legislation on consumer protection on full harmonization are founded.

Legal analysis which was conducted, leads to the conclusion that presently, the basis for harmonization of European conflict law and substantive law in the area of consumer protection is the Rome I Regulation and the Brussels I Regulation, Directive 2011/83/EC on consumer rights and a Proposal for a Regulation on Common European Sales Law. European legislator for consumers' protection preferred type of minimum harmonization. National legal system had freedom to provide higher level of consumers' protection. However, in recent years the type of consumers' law harmonization changed with the minimum to full. This provides the same level of consumers' protection in all EU Member States.

The fundamental principle of the Rome I Regulation is freedom of the parties in choice of law that will regulate the contractual relationship. This principle may be limited in relation to consumer contracts in order to ensure a higher level of consumers' protection with ordinary and preferred mandatory provisions.

Directive 2011/83/EU on consumer rights, like all laws passed in the EU member states for the purpose of the implementation of its provisions, is an important step towards the harmonization of consumer law in Europe. Adoption the Directive 2011/83/EU on consumer rights was the basis for the introduction of a common and uniform legal regulation in the sphere of consumer law, increased consumer protection in the EU. However, the questions of the scope of Directive 2011/83 / EU on consumer rights are insufficiently understood. Regarding contracts traditionally are not considered as sales contracts in the Member States law. The next problem is the possibility of using consumers' ways to protect the rights and interests laid down in the general provisions of contract law EU member states, along with those defined in the Directive. Construction of Directive 2011/83 / EC on consumer rights on the type of full harmonization determines the problem of uncertainty in the law. Indeed, there was a full harmonization of consumer law without similar harmonization of general contract law rules.

Keywords: European Union conflict law, European Union substantive law, consumer protection, full harmonization, minimum harmonization, Directive 2011/83/EU on consumer rights, Rome I Regulation on the law applicable to contractual obligations.

Постановка проблеми. Споживче право є однією із найбільш розвинених галузей права Європейського Союзу (далі – ЄС) в умовах сьогодення. Відповідно до ст. 153 Договору про заснування ЄС та ст. 38 Хартії основних прав ЄС до пріоритетних завдань ЄС належить забезпечення високого рівня захисту прав споживачів. З метою підвищення ефективності правового регулювання договірних відносин за участі споживачів активно проводяться роботи щодо гармонізації законодавства 28 держав-членів ЄС. Вважаючи споживача слабшою стороною в зобов'язанні, європейський законодавець визначає захист його прав своїм безпосереднім обов'язком. В останні роки спостерігається гармонізація європейського колізійного та матеріального права в сфері захисту прав споживачів, зміна типу гармонізації із мінімальної на повну. Зазначена тенденція, окрім значних переваг, містить і численні недоліки, що потребують ґрунтовного наукового аналізу.

Стан дослідження та формування цілей статті. Окремим аспектам проблеми гармонізації європейського колізійного та матеріального права у сфері захисту прав споживачів присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема: Х. Біспінга, Г. Вагнера, Г. Кемперінка, Г. Міклітца, В. Л. Приступлюка, Й. Стука, Ф. Цолля, І. Шляхтіна.

Метою цієї статті є дослідження сучасного *acquis communautaire* з споживчого права, аналіз основних положень європейського колізійного та матеріального права, переваг та недоліків зміни рівня гармонізації європейського законодавства у сфері захисту прав споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою гармонізації європейського колізійного права у сфері захисту прав споживачів є Регламент Європейського парламенту та ради № 593/2008 про право, що застосовується до договірних зобов'язань (далі – Рим I) та Регламент Ради ЄС № 44/2001 про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах (далі – Брюссель I). Гармонізація колізійного права розглядається як одна із важливих складових розвитку внутрішнього ринку ЄС.

Основним принципом Регламенту Рим I є свобода сторін у виборі права, що буде регулювати договірні відносини. Такий вибір має бути чітко вираженим або однозначно впливати із змісту договору та стосуватися будь-якої національної правової системи. Вибір права обмежується та не може здійснюватися на користь релігійної правової системи, міжнародних конвенцій та договорів (Принципів міжнародних комерційних договорів (принципів УНІДРУА (UNIDROIT) 2010), наднаціональних принципів, таких як *lex mercatoria*) [1, с. 465; 2, с. 517]. З допомогою такого вибору сторони можуть визначити право, що підлягає застосуванню до договору загалом або до його окремої частини, в момент укладення договору та згодом його змінити шляхом внесення змін до усього або лише частини договору.

Європейський законодавець встановлює певні обмеження принципу свободи сторін договору щодо вибору права. Так, сторони договірної правовідносини, що не містить іноземного елемента, не можуть відмовитися від обов'язкових норм їх спільної правової системи. Частина 3 ст. 3 Регламенту Рим I передбачає, що у разі знаходження, у момент вибору права, усіх елементів правовідносин в іншій державі, ніж та, право якої обрано, вибір сторін не повинен перешкоджати застосуванню правових положень цієї іншої держави, відступати від яких шляхом укладення договору заборонено.

Подібні обмеження застосовуються до окремих видів договорів, наприклад, споживчих договорів, трудових договорів. Відповідно до ст. 6 Регламенту Рим I договір, укладений фізичною особою – споживачем, з метою, відмінною від його підприємницької діяльності, з іншою особою – підприємцем, що діє на виконання своєї комерційної або підприємницької діяльності, регулюється законодавством держави, де має своє звичне місце проживання споживач, за умови, що підприємець: а) здійснює свою підприємницьку діяльність у державі звичного місця проживання споживача або б) будь-якими засобами спрямовує таку діяльність в цю державу чи декілька держав, включно із нею, а договір укладений в рамках цієї діяльності. Сторони можуть обрати право, що буде застосовуватися до зазначеного договору, проте цей вибір не повинен зумовити втрату споживачем захисту прав, наданого законодавством держави його місця проживання, перебування або знаходження.

Особливістю ст. 6 Регламенту Рим I є вимога порівняння рівня захисту прав споживачів, встановленого правом, обраним сторонами договору, та правом держави, місця проживання, перебування або знаходження споживача. Те із них, яке надає більш високий рівень захисту, і буде застосовуватися до регулювання договірних відносин. Наведене є прикладом імперативних положень, що не можуть змінюватися за взаємним волевиявленням сторін договору.

Інший тип імперативних положень – переважні імперативні положення, які містяться в ст. 9 Регламенту Рим I. Переважними імперативними положеннями розуміються положення, дотримання яких визнано державою як таких, що мають суттєве значення для захисту її публічних інтересів, зокрема її

політичного, соціального або економічного устрою, та підлягають застосуванню до будь-якої ситуації, що підпадає під їх дію, незалежно від того, яке б право підлягало застосуванню до договору відповідно до цього Регламенту. Жодне положення Регламенту Рим I не обмежує застосування переважних імперативних положень права суду.

Режим переважних імперативних положень поширюється також на норми права держави, де має місце виконання зобов'язання за договором, щодо визнання певних дій незаконними. З цією метою підлягає врахуванню природа цих положень та їх основне завдання, а також наслідки їх застосування чи не-застосування. Переважні імперативні положення здебільшого стосуються публічного правопорядку, як наприклад, валютний контроль або заборона на експорт окремих предметів історичного чи культурного значення [1, с. 466].

Таким чином, вибір сторонами застосовуваного до договірних правовідносин права обмежений звичайними та переважними імперативними положеннями. Частина 4 ст. 3 Регламенту Рим I звужує свободу сторін у виборі права, що підлягає застосуванню до договору, укладеного в межах ЄС до європейського права, з обмеженням у застосуванні права третьої держави.

У разі відсутності вибору права до змісту правочину застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок із правочином (ч. 4 ст. 4 Регламенту Рим I).

Обмеження, встановлені в ст. 6 Рим I, зумовлюють застосування обов'язкових положень захисту прав споживачів незалежно від вибору права та нівелюють вибір права, здійсненого сторонами, за винятком більшого рівня захисту прав споживачів обраним правом [2, с. 521].

На сучасному етапі розвитку європейського споживчого права відбуваються активні процеси гармонізації норм матеріального права. Яскравим прикладом цього є Директива 2011/83/ЄС про права споживачів та проект регламенту Європейського парламенту і Ради про загальноєвропейське право купівлі-продажу COM(2011) 635 від 11.10.2011 р. №, який 26 лютого 2014 р. пройшов перше читання у Європейському парламенті.

У проекті регламенту Європейського парламенту і Ради про загальноєвропейське право купівлі-продажу передбачена можливість сторін споживчого договору обирати для регулювання їх договірних правовідносин норми регламенту. Така домовленість мала б силу лише у разі вираження згоди споживача в документі, окремому від того, що засвідчує згоду на укладення договору. Таким чином, європейський законодавець розробить два набори правил для регулювання споживчих договорів в ЄС: національне право кожної із держав-членів ЄС та автономне загальноєвропейське право купівлі-продажу. І якщо застосовується загальноєвропейське право купівлі-продажу, то не діють національні норми щодо захисту прав споживачів [3, с. 221].

13 червня 2014 р. вступила в дію Директива 2011/83/ЄС про права споживачів, прийнята 25 жовтня 2011 р. Основною метою її прийняття було прагнення покращити внутрішній ринок ЄС для більш повного використання його потенціалу, шляхом запровадження однакового правового регулювання у ЄС і відповідно полегшити укладення транскордонних договорів, підвищити розвиток підприємництва та забезпечити можливість виходу суб'єктів господарювання на ринки усіх держав-членів ЄС.

Варто зауважити, що Директива 2011/83/ЄС про права споживачів не містить таких норм, які б суперечили Регламенту Рим I. Погоджуємося із позицією В. Л. Приступлюк, що така уніфікація, тобто приведення всіх можливих законодавчих актів до однаковості, є основною тенденцією останніх років у праві ЄС й повинна сприйматися як спроба законодавця створювати та змінювати існуючі правові акти, роблячи їх більш універсальними (і як підсумок, зручними) для застосування, віддаючи складні й нетипові випадки на розгляд Суду ЄС [4, с. 41].

Робота над проектом Директиви 2011/83/ЄС про права споживачів тривала понад 4 роки. У лютому 2007 р. Європейська комісія видала Зелену книгу, метою якої був перегляд восьми директив у сфері прав споживачів [5], зокрема Директиви 85/577/ЄЕС про захист прав споживачів щодо договорів, укладених поза приміщенням підприємства, Директиви 90/314/ЄЕС про організовані туристичні подорожі, відпочинок з повним комплексом послуг та комплексні турне, Директиви 93/13/ЄЕС щодо несправедливих умов споживчих договорів, Директиви 94/47/ЄС щодо захисту прав покупців за деякими положеннями договору про покупку права на короткострокове використання нерухомого майна, Директиви 97/7/ЄС про захист прав споживачів в дистанційних контрактах, Директиви 98/6/ЄС про захист споживачів при зазначенні цін на товари, що пропонуються споживачам, Директиви 98/27/ЄС про судові заборони з метою захисту інтересів споживачів, Директиви 1999/44/ЄС про певні питання продажу та гарантії товару споживання. Даний документ, на думку єврокомісара М. Кунєви, став наріжним каменем розвитку європейського споживчого права та політики [6, с. 956].

За результатом проведення кодифікаційних праць щодо захисту прав споживачів, сфера предмета була обмежена винятково двома питаннями – регулювання купівлі-продажу товарів за договорами, укладеними на відстані та поза торговельними або офісними приміщеннями підприємства. Також Директива 2011/83/ЄС про права споживачів внесла зміни до Директиви 93/13/ЄЕС щодо несправедливих умов споживчих договорів та Директиви 1999/44/ЄС про певні питання продажу та гарантії товару споживання і скасувала Директиву 85/577/ЄЕС про захист прав споживачів щодо договорів, укладених поза приміщенням підприємства, та Директиву 97/7/ЄС про захист прав споживачів в дистанційних контрактах.

Необхідність у прийнятті Директиви 2011/83/ЄС про права споживачів зумовлена існуванням істотних відмінностей у внутрішньому законодавстві держав-членів ЄС у сфері захисту прав споживачів. Адже попередньо здійснена мінімальна гармонізація європейського споживчого права надавала державам-членам ЄС можливість встановлювати у національному законодавстві вищий рівень захисту прав споживачів, що зумовлювало існування відмінностей у регулюванні споживчих договорів та, як наслідок, – істотних перешкод для функціонування внутрішнього ринку ЄС. При цьому збільшувалися витрати суб'єктів господарювання на транскордонний продаж товарів і надання послуг, підірвалася довіра споживачів до внутрішнього ринку ЄС. Домінуюча в споживчому праві ЄС мінімальна гармонізація не визначала однакових умов конкуренції, сприяла надходженню інвестицій у держави, в яких діють найнижчі стандарти захисту прав споживачів та вимоги до здійснення підприємницької діяльності. Саме тому з метою створення для суб'єктів підприємницької діяльності рівних конкурентних умов на внутрішньому ринку ЄС для Директиви 2011/83/ЄС про права споживачів було обрано тип максимальної гармонізації. Даний тип гармонізації встановлює заборону дії або прийняття в національному праві держав-членів ЄС норм щодо захисту прав споживачів, інших, ніж ті, котрі встановлені в Директиві, якщо інше нею не передбачено (ст. 4 Директиви 2011/83/ЄС про права споживачів).

Норми Директиви 2011/83/ЄС про права споживачів мають імперативний характер, а тому будь-які умови договору, що скасовують або обмежують права споживача, визначені Директивою, не мають для нього обов'язкової сили.

Попередньо прийнятті та скасовані норми Директивою 2011/83/ЄС про захист прав споживачів: Директива 85/577/ЄЕС про захист прав споживачів щодо договорів, укладених поза приміщенням підприємства, та Директива 97/7/ЄС про захист прав споживачів в дистанційних контрактах були побудовані та типом мінімальної гармонізації, що дозволяло з метою підвищення рівня захисту прав споживачів доповнювати встановлені в них правила у національному законодавстві держав-членів ЄС. Директива 2011/83/ЄС про захист прав споживачів становить щодо цього істотну законодавчу новелу, оскільки положення щодо інформаційних вимог, права відмови від договору, укладеного на відстані чи поза торговельними або офісними приміщеннями підприємства, стали об'єктом повної гармонізації.

Тип повної гармонізації законодавства ЄС містить у собі небезпеку поширення на мінімальний набір стандартів режиму максимальних вимог, чим фактично знижується рівень захисту прав споживачів. З метою її уникнення Директива 2011/83/ЄС про права споживачів встановлює доволі широкий і детальний перелік інформаційних вимог, що підлягають наданню споживачеві. З одного боку, це забезпечує можливість володіння споживачем необхідною інформацією при прийнятті рішення про укладення договору. Але, з іншого боку, значний обсяг обов'язкової інформації, її невідокремлення від інших стандартних умов договору призводять до зворотного ефекту – відмови споживача від її уважного вивчення. Здійснюючи лише часткове регулювання, Директива 2011/83/ЄС про права споживачів не зумовила одноманітності та правової визначеності, як цього очікувалися. Імплементация її положень до національного законодавства демонструє, що цілі повної гармонізації віддалені від досягнення [7].

Положення Директиви 2011/83/ЄС про права споживачів застосовуються до договорів, укладених після 13 червня 2014 р. Оцінку ефективності регуляторного впливу норм Директиви на споживчі договори, укладені на відстані чи поза торговельними або офісними приміщеннями підприємства, повинна здійснити Європейська комісія та представити відповідний звіт Європейському парламенту та раді до 13 грудня 2016 р. За необхідності разом із звітом мають податися законодавчі пропозиції щодо адаптації норм Директиви до змін у сфері захисту прав споживачів.

Однією із причин здійснення повної гармонізації законодавства у сфері захисту прав споживачів була необхідність підвищення довіри споживачів до внутрішнього ринку ЄС. Проте у науковій літературі щодо цього велися численні дискусії. Рядом авторів була здійснена критика необхідності саме повної гармонізації щодо *acquis communautaire* з прав споживачів [8, с. 47; 9, с. 474–478]. У численних наукових доробках обґрунтовувалася доцільність мінімальної гармонізації європейського споживчого права, що дозволяла б існувати відмінностям у сфері регулювання [10, с. 28–31], зумовлених культурними, соціальними та правовими

особливостями держав-членів ЄС [11, с. 111]. Вважаючи неможливим здійснення повної гармонізації споживчого законодавства в ЄС, Ф. Цолль зазначає, що це призводить до парадоксальної ситуації, за якою, з одного боку, горизонтальна Директива містить повну (або майже повну) замкнену систему вичерпних правил, а з іншого – ці правила витягнуті з певного невідомого контексту. Це, в свою чергу, може призвести до зупинення процесу європеїзації приватного права та унеможливить застосування європейського права, побудованого на особливостях національних правових систем [12, с. 286]. Зміна мінімальної на повну гармонізацію призводить до зниження рівня захисту споживачів у тих державах-членах ЄС, де діюче до моменту прийняття Директиви 2011/83/ЄС про права споживачів законодавство встановлювало більший ступінь захисту споживачів порівняно із Директивою 1999/44/ЄС про певні питання продажу та гарантії товару споживання. Крім того, гармонізація лише основних аспектів споживчого права зумовлює виникнення проблеми невизначеності в праві, розмежування гармонізованої сфери та договірного права загалом, що не зазнало змін від гармонізації [13, с. 24]. Вважаємо, що регулювання споживчого договору не можливе без взаємозв'язку із загальними нормами договірного права та приватного права загалом. На існування тісного взаємозв'язку норм європейського споживчого права та норм договірного права держав-членів ЄС неодноразово звертав увагу і Суд справедливості ЄС. Так, у справі *Freiburger Kommunalbauten* [14] суд вказав на необхідність застосовувати при оцінці несправедливих умов договору норми Директиви 93/13/ЄС щодо несправедливих умов споживчих договорів, а також норми національного договірного права.

Співвідношення основних положень *acquis communautaire* щодо споживчого договору та загальних засад договірного права є складним та може призвести до виникнення ряду правових проблем, зокрема існування у державах-членах ЄС відмінних механізмів захисту прав та інтересів суб'єкта господарювання як сторони договору, укладеного з іншим суб'єктом господарювання, та договору, укладеного із споживачем.

Висновки і перспективи подальших розвідок. В умовах сьогодення основою гармонізації європейського колізійного та матеріального права у сфері захисту прав споживачів є Регламент Рим I та Регламент Брюссель I, Директива 2011/83/ЄС про права споживачів та проект регламенту про загальноєвропейське право купівлі-продажу.

Основоположним принципом Регламенту Рим I є свобода сторін у виборі права, що буде регулювати договірні відносини. Даний принцип може обмежуватися щодо споживчих договорів із метою забезпечення вищого ступеня захисту прав споживачів звичайними та переважними імперативними положеннями.

Директива 2011/83/ЄС про права споживачів, як і усі закони, прийняті в державах-членах ЄС з метою імплементації її положень, є важливим кроком у напрямі гармонізації споживчого права в Європі. Її прийняття стало основою запровадження спільного та однакового правового регулювання у сфері споживчого права, підвищення рівня захисту прав споживачів у ЄС. Разом із тим, її побудова за типом повної гармонізації зумовлює виникнення проблеми невизначеності в праві, адже відбулася повна гармонізація норм споживчого права без аналогічної гармонізації загальних норм договірного права.

Список використаної літератури

1. *Bisping Ch. The common European sales law, consumer protection and overriding mandatory provisions in private international law / Ch. Bisping // International and comparative law quarterly. – 2013. – Vol. 62. – Part 2. – P. 463–483.*
2. *Bisping Ch. Mandatorily protected: the consumer in the European conflict of laws / Ch. Bisping // European review of private law. – 2014. – Vol. 22. – Part 4. – P. 513–544.*
3. *Storme M. The Young and the Restless: CESL and the Rest of member state law / M. Storme // Zeitschrift für Gemeinschaftsprivatrecht. – 2014. – №11. – P. 182–192.*
4. *Приступлюк В. Л. Процесуальні й колізійно-правові аспекти захисту прав споживачів у праві Європейського союзу / В. Л. Приступлюк // Альманах міжнародного права. – 2015. – Вип. 8. – С. 39–46.*
5. *Green paper on the Review of the Consumer Acquis (COM(2006) 744 Final of 08.02.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/consumers/archive/cons_int/safe_shop/acquis/green_paper_cons_acquis_en.pdf.*
6. *Kuneva M. The European Contract Law and Review of the Consumer Acquis / M. Kuneva // Zeitschrift für Europäisches Privatrecht. – 2007. – Vol. 1. – P. 955–957.*
7. *Шляхтин И. С. Гармонизация потребительского права как фактор формирования единого рынка: опыт Европейского Союза [Електронний ресурс] / И. С. Шляхтин // Евразийский юридический журнал. – 2015. – №10 (89) – Режим доступу : <http://www.eurasiafinace.ru/novosti-finans/775-garmonizatsiya-potrebitelskogo-prava-kak-faktor-formirovaniya-edinogo-rynka-opyt-evropejskogo-soyuz.html>.*

